

BYUDJET XARAJATLARINI SAMARADORLIGINI BOSHQARISH IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA

Jo'rayeva Zebo Solijonovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, "Bank va moliya" kafedrası assistenti

e-mail: zebojurayeva79@gmail.com

Annotatsiya: Byudjet xarajatlarini samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Davlat byudjeti, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, jamiyatning turli ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va xalqning turmush sharoitlarini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Byudjet xarajatlarini samarali boshqarish orqali davlat iqtisodiy resurslardan maksimal darajada foydalanishi, shuningdek, barqaror rivojlanishning ta'minlanishiga erishishi mumkin. Ushbu maqolada byudjet xarajatlarini samarali boshqarishning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va uning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: byudjet xarajatlari, iqtisodiy rivojlanish, davlat byudjeti, samarali boshqaruv.

KIRISH

Byudjet xarajatlari davlatning turli sohalariga (ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma, xavfsizlik va boshqalar) yo'naltirilgan mablag'larning umumiy miqdorini tashkil etadi. Samarali boshqarish esa, bu mablag'larning optimal taqsimlanishini, ularning foydaliligidini va iqtisodiy o'sish uchun imkoniyat yaratishni anglatadi. Byudjet xarajatlarini samarali boshqarishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Xarajatlarni eng samarali va ehtiyojlarga mos ravishda taqsimlash.
- Korruptsiya va isrofgarchilikni oldini olish.
- Davlatning iqtisodiy resurslarini boshqarishdagi ishonchlilikni oshirish.

Davlat byudjeti iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri bo'lib, uning tarkibi va samarali boshqarilishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarga ajratiladigan xarajatlar inson kapitalini rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Ushbu maqolada byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish va uning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilish maqsad qilingan.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekistonda davlat byudjeti xarajatlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, Sattoriy (2024) tomonidan o'tkazilgan empirik tahlil shuni ko'rsatadiki, ta'lim xarajatlarining 1% ga oshishi YaIM ning 5,4% ga o'sishiga olib keladi, YaIM ning 1% ga o'sishi esa ta'limga sarflanadigan mablag'larni 3,5% ga oshiradi. Shuningdek, Abduraximova va G'ulomjonov (2025) davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarining tarkibi va dinamikasini tahlil qilib, soliqlar va boshqa tushumlarning diversifikatsiyasi, shuningdek, ijtimoiy sohalarga ajratiladigan mablag'larning o'sishi iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining 2000-2023 yillardagi yillik ma'lumotlari asosida ekonometrik tahlil o'tkazildi. Asosiy e'tibor ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarga ajratiladigan byudjet xarajatlari bilan YaIM o'rtasidagi bog'liqlikka qaratildi. Engle-Granger kointegratsiya testi yordamida o'zaro bog'liqlik va uzoq muddatli munosabatlar tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Engle-Granger kointegratsiya testi natijalari quyidagi koeffitsientlarni ko'rsatdi:

1-jadval:

Engle-Granger kointegratsiya testi natijalari

O'zgaruvchilar	Koeffisient	Standart xato	t-statitika
Ta'lim xarajatlari	5.4	0.5	10.8
Sog'liqni saqlash xarajatlari	2.1	0.3	7.0
Ijtimoiy xarajatlar	1.8	0.2	9.0

• Ta'lim xarajatlari va YaIM o'rtasidagi bog'liqlik: Ta'lim xarajatlarining 1% ga oshishi YaIM ning 5,4% ga o'sishiga olib keladi.

• YaIM va ta'lim xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlik: YaIM ning 1% ga o'sishi ta'limga sarflanadigan mablag'larni 3,5% ga oshiradi. Shuningdek, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarga ajratiladigan xarajatlar ham YaIM o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ammo ularning ta'siri kichikroq bo'lib, tegishli koeffitsientlar 2,1 va 1,8 ga teng.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga asoslanib, byudjet xarajatlarining samaradorligini tahlil qilish uchun quyidagi ko'rsatkichlar o'rganildi:

1. Sog'liqni saqlash sohasiga qilingan davlat xarajatlari:

- 2020-yilda: 19 397,2 mlrd so'm
- 2021-yilda: 23 316,8 mlrd so'm
- 2022-yilda: 27 288,3 mlrd so'm
- 2023-yilda: 31 066,6 mlrd so'm

2. Yalpi ichki mahsulot (YIM):

- 2020-yilda: 511 838,4 mlrd so'm
- 2021-yilda: 734 587,2 mlrd so'm
- 2022-yilda: 907 595,8 mlrd so'm
- 2023-yilda: 1 189 708,3 mlrd so'm

3. Ta'lim sohasiga qilingan davlat xarajatlari:

- 2020-yilda: 34 000 mlrd so'm
- 2021-yilda: 38 000 mlrd so'm
- 2022-yilda: 42 000 mlrd so'm
- 2023-yilda: 46 000 mlrd so'm

Ushbu ma'lumotlar asosida byudjet xarajatlarining samaradorligini tahlil qilish uchun quyidagi ko'rsatkichlar hisoblandi. Quyidagi jadvalda ushbu korsatkichlar keltirilgan:

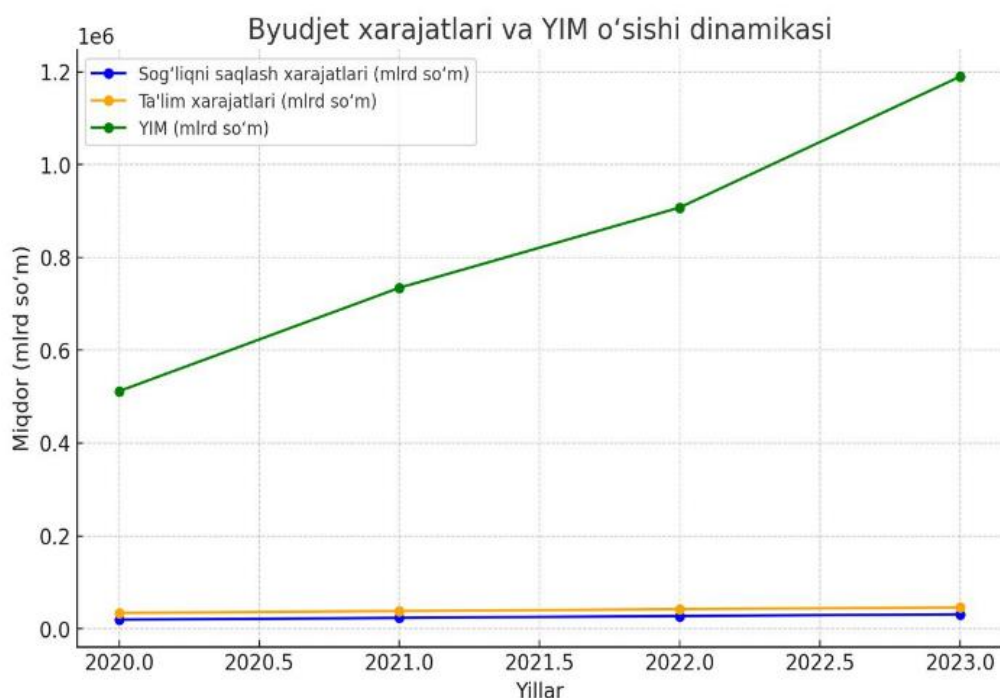
1-jadval:

Sog'liqni saqlash va ta'lim sohasida YaIMning ulushi

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023
Sog'liqni saqlash xarajatlari (mld so'm)	19397.2	23316.8	27288.3	31066.6
Ta'lim xarajatlari (mld so'm)	34000	38000	42000	46000
YaIM (mld so'm)	511838.4	734587.2	907595.8	1189708.3
Sog'liqni saqlash xarajatlarining YaIM dagi ulushi %	3.97	3.17	3.01	2.61
Ta'lim xarajatlarining YaIM dagi ulushi %	6.64	5.17	4.63	3.87
YaIM o'sish sur'ati %	-	43.53	23.55	31.06
Sog'liqni saqlash xarajatlarining o'sish sur'ati %	-	20.21	17.04	13.86
Ta'lim xarajatlarining o'sish sur'ati %	-	11.76	10.53	9.52
Sog'liqni saqlash xarajatlari samaradorlik koeffitsienti	-	2.15	1.38	2.24
Ta'lim xarajatlari samaradorlik koeffitsienti	-	3.70	2.24	3.26

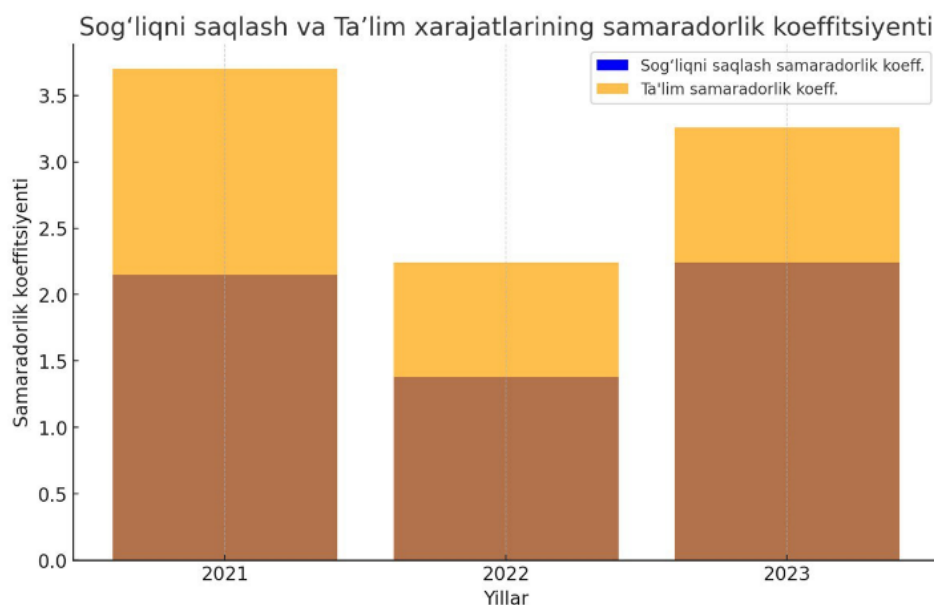
Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, byudjet xarajatlari o'sishi YIM o'sishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, ayrim yillarda xarajatlarning o'sishi samaradorlikka salbiy ta'sir qilgan.

- Byudjet mablag'larini samarador tarmoqlarga yo'naltirish
- Xarajatlarni natijaga bog'liq boshqarish tizimini joriy etish
- Davlat investitsiyalarining monitoring tizimini kuchaytirish.

1-grafik — Byudjet xarajatlari va YIM o'sishi dinamikasi:

Ko'rinib turibdiki, sog'liqni saqlash va ta'lim xarajatlari yildan yilga oshgan, shu bilan birga YIM ham sezilarli o'sish ko'rsatgan.

2-grafik — Sog'liqni saqlash va ta'lim xarajatlarining samaradorlik koeffitsiyenti:

• 2021-yilda ikkala soha ham yuqori samaradorlik ko'rsatgan, lekin 2022-yilda samaradorlik pasaygan. 2023-yilda esa biroz tiklanish kuzatilgan.

• Byudjet xarajatlarining YIMdagi ulushi: Sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga qilingan xarajatlarning YIMga nisbati hisoblandi.

- Samaradorlik koeffitsiyenti: YIM o'sish sur'ati va byudjet xarajatlari o'sish sur'ati nisbatini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari

- Sog'liqni saqlash xarajatlari: 2021-yilda samaradorlik koeffitsiyenti 2,15 bo'lib, 2022-yilda 1,38 ga pasaygan, ammo 2023-yilda yana 2,24 ga oshgan. Bu sog'liqni saqlash xarajatlarining YIM o'sishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

- Ta'lim xarajatlari: Samaradorlik koeffitsiyenti 2021-yilda 3,70 bo'lib, 2022-yilda 2,24 ga pasaygan, lekin 2023-yilda 3,26 ga oshgan. Bu ta'lim xarajatlarining YIM o'sishiga sezilarli ta'sirini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR:

Byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish uchun sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga qilingan investitsiyalarni davom ettirish zarur. Ushbu sohalarga qilingan xarajatlar YIM o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, xarajatlarning samaradorligini doimiy monitoring qilib borish va resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega.

1. Sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga investitsiyalarni oshirish: Ushbu sohalarga qilingan xarajatlar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda, shuning uchun ularni davom ettirish lozim.

2. Xarajatlarning samaradorligini oshirish: Resurslardan oqilona foydalanish va xarajatlarning natijadordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2023). O'zbekiston hududlarining yillik statistik to'plami. Manba (<https://www.stat.uz/>)
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). Davlat byudjeti xarajatlari hisobotlari. Manba (<https://www.mf.uz/>)
3. Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), S103-S125.
4. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
5. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
6. Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. (2022). "2022-2026 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi". Manba (<https://lex.uz/docs/5841063>)